

КОРЕКЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА В. КАЩЕНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Мета статті – висвітлення педагогічної спадщини В. Кащенко у контексті розвитку сучасної корекційної педагогіки та інклюзивної освіти.

Методологія. Аналіз наукових джерел і літератури засвідчив, що В. Кащенко зробив значний внесок у розробку провідних засад корекційної педагогіки. У створеній ним школі-санаторії для дітей з вадами психічного розвитку використовувалися різні методи педагогічного впливу, наприклад методи корекції через працю і через колектив, ігри, доручення, ігнорування, метод культури здорового сміху. Систему педагогічної роботи з дітьми, які мають вади психічного розвитку, він називав корекційною або лікувальною педагогікою. В. Кащенко визначив принципи лікувальної педагогіки: соціальна необхідність і соціальний характер педагогічної діяльності і творчості; впевненість у надійності і правильності методів педагогічної роботи з дітьми з вадами розвитку; урахування впливу соціального середовища на дитину; поєднання педагогічної роботи з дитиною з роботою щодо вивчення особистості дитини; співпраця педагога і лікаря.

Наукова новизна. У сучасних умовах важливими для педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є ідеї ученого про необхідність дослідження особистості дитини; співпрацю педагогів з іншими фахівцями; використання різноманітних методів педагогічної корекції; урахування індивідуальних особливостей психічного розвитку дитини у процесі її навчання та виховання; особливі вимоги до педагогів, які працюють з дітьми з вадами розвитку, та необхідність фахової підготовки таких педагогів.

Висновки. Одним із фундаторів корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у вітчизняному науково-освітньому просторі був В. Кащенко. Розроблені ним технології розраховані на корекцію поведінки та розвитку дітей з психічними вадами.

Ключові слова: корекційна педагогіка, лікувальна педагогіка, діти з вадами розвитку, педагогічна система.

Постановка проблеми. *Актуальність роботи.* Розвиток інклюзивної освіти у сучасній Україні зумовлений потребами гуманізації суспільного життя, забезпечення рівних прав людей на освіту та інтеграції вітчизняної освітньої системи у європейський соціокультурний простір. Для запровадження інклюзії в діяльність закладів освіти необхідно створення науково-теоретичного підґрунтя, що сприятиме розробці педагогічних технологій роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та реалізації умов їх навчання, розвитку та соціалізації. Одним із складників науково-теоретичного підґрунтя запровадження інклюзії в сучасну освіту є історико-педагогічний досвід розвивальної, освітньої, виховної та корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, накопичений у вітчизняній і зарубіжній педагогіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання історії становлення розвитку корекційної педагогіки та проблеми навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами в історико-педагогічному контексті досліджуються у працях сучасних багатьох українських науковців, зокрема О. Сухомлинської, О. Петренка та ін. Для висвітлення означених питань дослідники здебільшого застосовують персоналістичний підхід. Так, Н. Дічек охарактеризовано корекційно-педагогічні ідеї та діяльність відомого вітчизняного педагога і психолога І. Сікорського, І. Леонтьєвою – О. Лазурського, І. Шпичак – В. Шмідт.

Серед імен відомих педагогів минулого, що зробили значний внесок у розвиток корекційної педагогіки та соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, варто згадати і Всеволода Кашенка (1870 – 1943). Тому *метою статті* є висвітлення педагогічної спадщини В. Кашенка у контексті розвитку сучасної корекційної педагогіки та інклюзивної освіти.

Результати дослідження. В. Кашенко народився у 1870 р. на Кубані. У 1891 р. він закінчив Ставропільську гімназію і вступив на медичний факультет Московського університету. Але через участь у революційному русі, який був дуже популярний серед студентської молоді, він був відрахований з університету. Ці події на деякий час пов'язали життя В. Кашенка з Україною: він продовжив навчання у Київському університеті Св. Володимира, який і закінчив у 1897 р.

З початку ХХ ст. у В. Кашенка з'явився стійкий науковий інтерес до проблем корекції поведінки дітей, їх навчання, виховання та розвитку. У 1906 р. він відвідував гурток дитячої психопатології і психології під керівництвом О. Бернштейна. В. Кашенко став членом Московського товариства експериментальної психології за рекомендацією відомого на той час у Російській імперії психолога, лікаря і педагога Г. Россолімо, в експериментально-психологічній лабораторії якого він займався. Розробці питань виховання і навчання важких дітей сприяло знайомство В. Кашенка з відомим фахівцем у цій галузі А. Бернштейном, Г. Россолімо, О. Нечаєвим, О. Лазурским і співпраця з ними [5].

У 1908 р. В. Кашенко здійснив поїздку за кордон з метою вивчення досвіду виховання аномальних дітей в Німеччині, Швейцарії, Італії, Бельгії.

У цьому ж році у Москві він відкрив заклад для аномальних дітей, який отримав назву Школа-санаторій для дефективних дітей. В. Кашенко очолив цей заклад. Школа-санаторій була лікувально-виховним закладом для дітей з вадами розумового і психічного розвитку. Перебували у закладі хлопчики у віці від чотирьох до шістнадцяти років. Одночасно у школі могли перебувати двадцять два вихованці, які ділилися на три сім'ї. Кожна сім'я мала вихователя, який жив в одному приміщенні з вихованцями. Вони жили, харчувалася і грали окремо. Для навчальних занять вихованці у відповідності зі своїми індивідуальними особливостями та віком були розділені на класи. Водночас їхній склад не був постійним. Звичайна класно-урочна система була змінена так, що, залежно від своїх інтелектуальних можливостей, діти могли вивчати різні навчальні дисципліни в різних класах [6, с. 6–8, 10–11].

Мета цього закладу – виправлення недоліків розвитку дитини шляхом лікування, виховання і навчання, підготовка вихованців до самостійного життя.

У школі-санаторії особливі вимоги висувалися до педагогів, поведінка яких, на думку В. Кашенка, визначає психічне здоров'я всього колективу. Не менш важливою вважалася і робота з батьками дітей, оскільки досвід педагога показав, що спеціальні дитячі установи страждають від нерозуміння батьками своїх завдань [5].

Навчання дітей будувалося на основі формування у них самостійності й активності в ході засвоєння знань. Основним методом, що забезпечує розвиток здібностей і корекцію особистості, були заняття ручною працею. Значна увага приділялась і заняттям образотворчим мистецтвом. Такі заняття, на думку педагога, сприяли розумовому розвитку вихованців, їх самостійності, активності та формуванню уваги [6, с. 8].

В. Кашенко підкреслював необхідність починати навчання з формування у дітей інтересу до результатів праці. Спочатку результатами праці були іграшки, потім предмети домашнього вжитку. Інтерес формувався шляхом демонстрації дітям добре виконаної речі і її практичного призначення. За бажанням мати цю річ слідувало прагнення її виготовити.

Інтерес до навчання підтримувався і завдяки максимальній конкретизації навчального матеріалу на основі використання наочних посібників, а також наявності тісного зв'язку між усіма предметами [5].

З метою фізичного виховання дітей у закладі щоденно влаштовувалися рухливі ігри для них, вихованці займалися спортом (ковзани, лижі, гребля). Вихованню та розвитку дітей сприяла турбота про тварин: у закладі жили білки, кролики, морські свинки, птахи, рибки, за якими доглядали діти. Вихованці і педагоги регулярно відвідували театри та музеї. У Школі-санаторії влаштовувалися святкові концерти та театральні вистави, у яких брали участь усі діти. Однією із форм навчання та виховання дітей були розвивальні екскурсії, мета яких полягала в розширенні уявлень про оточуючу дійсність і поглибленні знань з навчальних дисциплін [6, с. 9, 11–12].

Важливим чинником корекційної роботи з дітьми В. Кашенко вважав дотримання ними режиму дня, правильного чергування праці, навчання, ігор та відпочинку [6, с. 13].

В. Кашенко не обмежував свою діяльність рамками конкретного лікувально-педагогічного закладу. Він бачив своє завдання у зміні ставлення суспільства в цілому до дітей з порушеннями поведінки. В. Кашенко розумів, що причини дитячої винятковості можуть бути різними, і відхилення в поведінці викликаються вродженими або набутими чинниками. Проте головну роль В. Кашенко відводив соціальним факторам. Він писав: «Важкі діти, дитяча винятковість, розумова, психологічна, фізична недостатність – така плата за протиріччя історичного прогресу, за недосконалість громадської організації, за дефекти в освіті та вихованні дорослих людей» [3, с. 7].

У 1909 р. на XII з'їзді природознавців і лікарів він виступив з доповіддю про значення лікувально-педагогічних закладів для розумово відсталих і морально відсталих дітей. Після його доповіді була прийнята резолюція про необхідність створення спеціальних установ для ненормальних дітей.

В. Кащенко взяв активну участь у роботі III з'їзду вітчизняних психіатрів у 1910 р. і зробив доповідь «До питання про виховання і навчання дефективних дітей», у якій звернув увагу на соціальну значимість громадської турботи про аномальних дітей. Вона полягала в попередженні злочинності та інших антисоціальних явищ. У доповіді В. Кащенко критикував уряд Російської імперії за його байдужість до питань освіти аномальних дітей і закликав почати громадський рух за навчання та виховання ненормальних дітей. І надалі в публічних виступах учений неодноразово наголошував на необхідності навчання і виховання дітей з вадами розвитку [5].

У 1918 р. на її базі був створений Будинок вивчення дитини, який в подальшому перетворився в Медико-педагогічну клініку, а з 1923–1924 рр. – у Медико-педагогічну дослідну станцію під керівництвом В. Кащенко. Зазначимо, що у цей час значного поширення набула педологія – наука про дітей і дитинство, провідним завданням якої було дослідження дітей і організація на основі результатів таких досліджень їх навчання, виховання та розвитку.

У цьому контексті і відбувалася діяльність установ, очолюваних ученим. Він вважав, що перш ніж допомагати дитині, її треба знати: «Ми повинні знати дитину – знати більше і краще, ніж знаємо пристрої машин, з якими працюємо, ми повинні знати методи, прийоми її виховання, як ми знаємо способи управління машиною» [5]. А відтак корекційній роботі з вихованцями обов'язково передувало дослідження особливостей їх фізичного і психічного розвитку.

Надалі на базі Медико-педагогічної станції були відкриті наукові центри дефектології: Експериментальний дефектологічний інститут, реорганізований у 1934 р. у Науково-практичний інститут спеціальних шкіл і дитячих будинків, в 1943 р. – у Науково-дослідний інститут дефектології АПН РРФСР (у 1966 р. АПН РРФСР перетворили в АПН СРСР), а потім в 1992 р. – в Інститут корекційної педагогіки РАН [5].

Значною подією у науковому житті став I всеросійський з'їзд діячів з боротьби з дитячою дефективністю, безпритульністю і злочинністю, який проходив у Москві в 1920 р. Головою організаційного комітету з'їзду був В. Кащенко. Через рік у Москві була проведена Всеросійська конференція по боротьбі з дитячою дефективністю. В. Кащенко виступив з доповіддю, в якій намагався сформулювати теоретичні основи спеціальної педагогіки. «Виправлення глибоких недоліків характеру дитини ... можливо здійснити в першу чергу через виховання. Співпраця лікаря і педагога ... – ось єдино можливий шлях боротьби з психопатичними і нервовими станами та захворюваннями в дитячому віці» [5].

У 1926 р. В. Кащенко був звільнений з посади директора Медико-педагогічної станції. А створений ним Музей виняткового дитинства знищений. У Музеї зберігалися іграшки, малюнки, вироби з дерева, а також колекція портретів відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників аномальних дітей – все це вже ніколи не вдалося відновити [5]. Такі утиски педагога і його досягнень відбувалися у контексті нищівної критики педології та інших наук, пов'язаних з науковими дослідженнями дітей. Результатом цієї критики стала повна заборона педології у 1936 р. і проголошення її псевдонаукою [7].

З кінця 30-х років XX ст. науково-практична діяльність В. Кащенко була досить обмеженою партійними вказівками та ідеологічними межами. Водночас у 1938 р. йому було присвоєно науковий ступінь кандидата педагогічних наук без захисту дисертації.

У 1943 р. В. Кащенко помер. У праці «Педагогічна корекція» (учений працював над нею в 30-ті рр. XX ст.) зазначається: «Коли я пишу ці рядки, то бачу очі не тільки сьгоднішніх читачів, але й тих, хто розкріє мій труд завтра ... я не сумніваюся, що вдумливий читач і в майбутньому отримає з написаного мною повчальний зміст. Головне, чим усі ці роки був стурбований мій розум і чим боліла душа, – це проблема дитини» [4, с. 224–225].

Внесок В. Кащенко в розвиток корекційної педагогіки не обмежується тільки його практичною професійною діяльністю та фактами його біографії. Учений обґрунтував систему корекційно-педагогічної діяльності з дітьми з вадами розвитку. Насамперед зазначимо, що термін «дефективні діти», який широко використовувався в педагогіці, психології, педології та в інших науках у першій третині XX ст., був запроваджений у вітчизняний науковий простір саме В. Кащенко [1; 6]. Учений зазначав, що «це значна група дітей, з різними відхиленнями, недоліками» [2, с. 3]. Наголосимо, що термін «дефективні діти» у окреслений період застосовувався для позначення багатьох категорій дітей. У сучасній педагогіці його аналогами здебільшого виступають дуже різні за значенням поняття «дитина з особливими освітніми потребами» та «важковиховувана дитина» [7, с. 42]. Поряд з поняттям «дефективні діти» учений використовував і термін «виняткові діти» [3].

Терміни «дефективність» і «винятковість» використовувалися В. Кащенко як синоніми, але при цьому він підкреслював, що термін «дитяча дефективність» вужчий, ніж термін «винятковість», бо під «дефективністю» розуміються відхилення тільки в негативний бік, у бік недостатності, а під «винятковістю» – і в негативний бік недоліків, і в позитивний бік переваг [6, с. 15].

Водночас учений застосовував і поняття «важкі діти». В. Кащенко писав: «... епітетом важкі ми підкреслюємо характерну особливість в їх життєвих проявах (а також і в педагогічному плані), пов'язану

зі стійкими відхиленнями від норми тих чи інших сторін особистості, що формується, зумовленими фізичними чи розумовими вадами, і проявляються в ускладненій формі поведінки. На думку дослідника, поява важких дітей зумовлена соціальними (суспільними) причинами, а тому і відповідальність за них лежить на суспільстві в цілому. «Виховує не вчитель, а все суспільство в цілому, вся атмосфера і вся атмосфера нашої культури і побуту, вся жива повсякденність, в якій немає дрібниць. Кожен наш вчинок, який бачать або чують діти, кожне наше слово і навіть більше того – інтонація, з якою воно вимовляється, є крапельками, що падають у той лоток, який ми називаємо життям дитини, формуванням її особистості» [4, с. 46].

Тому він вважав, що вдосконалення суспільства, безсумнівно, сприяє скороченню чисельності виняткових дітей. Водночас це не заважало йому вірити в успіх заходів, спрямованих на виправлення недоліків психічного і фізичного розвитку дітей. Значне місце у педагогічній роботі В. Кащенко відводив профілактиці відхилень у розвитку та поведінці дітей [6, с. 16].

Створену ученим систему педагогічної роботи з дітьми, які мають вади психічного розвитку, він сам називав корекційною або лікувальною педагогікою [4, с. 226]. Її мета така, як і мета загальної педагогіки, і полягає вона у вихованні соціально-повноцінної особистості. Але корекційна педагогіка має ще одну мету – корекція недоліків особистості. Як зазначав В. Кащенко, «лікувальна педагогіка представляє собою всю систему соціальної педагогіки плюс деякий специфічний додаток» [3, с. 7].

В. Кащенко визначив принципи лікувальної педагогіки:

- соціальна необхідність і соціальний характер педагогічної діяльності і творчості;
- упевненість у надійності і правильності методів педагогічної роботи з дітьми з вадами розвитку;
- урахування впливу соціального середовища на дитину;
- поєднання педагогічної роботи з дитиною з роботою щодо вивчення особистості дитини;
- співпраця педагога і лікаря [4].

До методів педагогічної корекції учений відносив ігнорування, ігри, заняття фізкультурою, метод культури здорового сміху, доручення, метод корекції через працю, метод корекції шляхом раціональної організації дитячого колективу, самокорекцію [4, с. 76–112].

В. Кащенко вважав, що знання корекційної педагогіки потрібні педагогам, дефектологам, педіатрам, психологам і батькам дітей [4, с. 233–234].

Насамкінець зазначимо, що аналіз педагогічної спадщини В. Кащенка доводить її актуальність у сучасних умовах розвитку освіти та педагогіки. Так, важливими для педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами є ідеї ученого про необхідність дослідження особистості дитини, співпрацю педагогів з іншими фахівцями, використання різноманітних методів педагогічної корекції, урахування індивідуальних особливостей психічного розвитку дитини у процесі її навчання та виховання, особливі вимоги до педагогів, які працюють з дітьми з вадами розвитку, та необхідність фахової підготовки таких педагогів.

Висновки. Отже, одним із фундаторів корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у вітчизняному науково-освітньому просторі був В. Кащенко. Розроблені ним технології розраховані на корекцію поведінки та розвитку дітей з психічними вадами. Перспективи подальших наукових розвідок можуть бути пов'язані з характеристикою різних типів дітей з вадам розвитку та поведінки, визначених ученим, і поглибленим вивченням методів корекційної педагогіки, запропонованих науковцем.

References

1. Замский Х. С. Всеволод Петрович Кащенко (К 100-летию со дня рождения). *Дефектология*. 1970. № 5. С. 78–81.
Zamskyi, Kh. S. (1970). Vsevolod Petrovych Kashchenko (K 100-letiyu so dnia rozhdenyia) [Vsevolod Petrovych Kashchenko (To the 100-anniversary from the birthday)]. *Defektolohyia – Defectology*, 5, 78–81.
2. Кащенко В. П., Крюков С. Н. Воспитание и обучение трудных детей. Москва: б/изд., 1914. 55 с.
Kashchenko, V. P. and Kriukov, S. N. (1914). Vospytanye u obuchenye trudnykh detei [The training and studies of the difficult children]. Moskva: b/yzd.
3. Кащенко В. П., Мурашев Г. В. Исключительные дети. Их изучение и воспитание. Москва: Работник просвещения, 1929. 125 с.
Kashchenko, V. P. and Murashev, H. V. (1929). Yskliuchytelnie dety. Ykh yzuchenye u vospytanye [Exceptional children. Their studies and training]. Moskva: Rabotnyk prosveshchenyia.
4. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера у детей и подростков. Москва: Издательский центр «Академия», 1999. 304 с.
Kashchenko, V. P. (1999). Pedagogicheskaja korrektsyia: yspravlenye nedostatkov kharaktera u detei y podrostkov [Pedagogical correction: the correction of deficiencies in the nature in children and adolescents]. Moskva: Yzdatelskyi tsentr «Akademyia».

5. Місце корекційної педагогіки у системі педагогічних наук, зв'язок з іншими науками. URL: https://studopedia.su/5_5009_mistse-korektsivnoi-pedagogiki-u-sistemi-pedagogichnih-nauk-zvyazok-z-inshimi-naukami.html (дата звернення 25.12.2019).
Mistse korektsivnoi pedahohiky u systemi pedahohichnykh nauk, zviazok z inshymy naukamy [A place of correctional pedagogy in the system of pedagogical sciences, communication with other sciences]. Retrieved from: https://studopedia.su/5_5009_mistse-korektsivnoi-pedagogiki-u-sistemi-pedagogichnih-nauk-zvyazok-z-inshimi-naukami.html
6. Степанова М. А. Педагогика исключительного детства В. П. Кащенко: к 110-летию Санатория-школы для дефективных детей в заведывании доктора В. П. Кащенко. *Клиническая и специальная психология*. 2018. Том 7. № 3. С. 1–23. URL: <https://psyjournals.ru/files/95448/Stepanova.pdf> (дата звернення 23.12.2019).
Stepanova, M. A. (2018). Pedahohyka yskliuchytelnogo detstva V.P. Kashchenko: k 110-letyiu Sanatoryia-shkoli dlia defektyvnykh detei v zavedivanny doktora V.P. Kashchenko [Pedagogy of exceptional childhood V.P. Kashchenko: to the 110-anniversary of Sanatorium-school for the defective children in the management of the doctor V.P. Kashchenko]. *Klynycheskaia y spetsyalnaia psykholohyia – Clinical and special psychology*. Tom 7, 3. Retrieved from: <https://psyjournals.ru/files/95448/Stepanova.pdf>
7. Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні: дисертація доктора педагогічних наук: 13.00.01. Київ : Інститут педагогіки НАПН України. 2017. 529 с.
Yanchenko, T. V. (2017). Vytoky ta zasady naukovooho rozvytku i praktychnoho vtilennia pedolohii v Ukraini [Sources and foundations of scientific development and practical embodiment of pedology in Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv, Ukraine: The Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine.

Yanchenko T.

ORCID 0000 0002 2967 0695

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Pedagogy and Methods of Teaching
History and Social Disciplines Department,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: tamyanchenko@gmail.com*

V. KASCHENKO'S CORRECTION AND PEDAGOGICAL SYSTEM THROUGH THE PRISM OF PROBLEMS OF MODERN INCLUSIVE EDUCATION

Article's purpose – the consideration of V. Kaschenko's pedagogical inheritance in the context of development of modern correctional pedagogy and inclusive education.

Methodology. The analysis of scientific sources and literature showed that V. Kaschenko made a significant contribution to the development of the leading principles of the correctional pedagogy. In the created school-sanatorium for children with impaired mental development, various methods of pedagogical influence are used, for example, methods of correction through work and through the team, games, assignments, ignoring, a method of culture of healthy laughter. The system of pedagogical work with children, who have defects in mental development, he called correct or medical pedagogy. V. Kaschenko defined principles of medical pedagogy: social necessity and social nature of pedagogical activity and creativity; confidence in the reliability and correctness of methods of pedagogical work with children with developmental disabilities; affecting the social environment influence on the child; the combination of pedagogical work with the child and work on studying the child's personality; cooperation of a teacher and a doctor.

Scientific novelty. Important for modern pedagogical work with children with special educational needs are the ideas of the scientist about necessity to study the child's personality; cooperation of pedagogues with other specialists; use of different methods of pedagogical correction; taking into account the individual peculiarities of mental development of the child in the process of training and upbringing; special requirements for teachers working with children with developmental disabilities and the need for professional training for such teachers.

Conclusions. One of the founders of correctional and pedagogical work with children with special educational needs in the domestic scientific-educational space was V. Kaschenko. The technologies developed by V. Kaschenko are designed for correction of behavior and development of children with mental disabilities.

Keywords: correctional pedagogy, medical pedagogy, children with developmental disabilities, pedagogical system.

Стаття надійшла до редакції: 29.11.2019

Рецензент: Г. Тимошко – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, управління, адміністрування та соціальної роботи ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України